

УКРАЇНСКІ ЎПЛЫЎ У БЕЛАРУСКІМ ПЕРАКЛАДЗЕ РАМАНА АНДРЭЯ ГАЛАЎКО «БУР'ЯН»

С. М. Запрудскі

Кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,

пр-т Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь, zaprudski@gmail.com

У артыкуле на матэрыяле беларускага перакладу 1930 года рамана «Бур'ян» украінскага празаіка Андрэя Галаўко аналізуецца праяўленні ўкраінскага лексічнага ўплыву на беларускую мову. Асабліва ўвага звернута на з'явы, выкліканыя лексічным пераносам і ўзнiкненнем аказіяльных адпаведнікаў. Вылучаны факты становішча і адмоўнага выніку дзеяння такога ўплыву.

Ключавыя словы: перакладазнаўства; Андрэй Галаўко; пераклад з украінскай мовы; пераклад на беларускую мову; лексічны перанос; аказіяльны адпаведнік.

Уводзіны. Твор Андрэя Галаўко быў апублікаваны ў 1927 г. Перакладзены на беларускую мову ў 1930 г. (часам датай з'яўлення перакладу пазначаецца 1929 год) невядомым перакладчыкам, ён выйшаў у Беларускім дзяржаўным выдавецтве накладам 3 тысячы асобнікаў [1]. Нам быў недаступны арыгінальны тэкст рамана (да 1946 года твор лічыўся аповесцю), пры супастаўленні з украінскім тэкстам мы карысталіся адрэдагаваным у 1950-я гг. тэкстам твора, апублікаваным у 1986 г. [2].

Пры тым, што ў працэсе перакладу любога твора існуе непазбежны, большы або меншы, уплыў арыгінала на пераклад, адной са становішчых якасцей перакладу можа лічыцца адсутнасць у ім (відавочнага) ўплыву мовы арыгінальнага твора на пераклад. Калі гаворка ідзе пра беларускі пераклад 1930 г. рамана А. Галаўко, то тут акурат маем папярэдняе сцверджанне пра адсутнасць такога ўплыву. У сваёй нататцы 1930 г. пра беларускі пераклад твора Хв. Шынклер выказаў меркаванне, што мова твора «сакоўная і багатая», а перакладчык, верагодна, удала выканаў сваю работу, паколькі «твор не паказвае шурпатасцяў на беларускай мове» [3]. Рэцэнзент, празаік і дасканалы знаўца беларускай мовы, Хв. Шынклер не займаўся супастаўленнем перакладу з украінскім арыгіналам, даў толькі агульную (пры гэтым высокую) ацэнку мовы перакладу.

Супастаўленне беларускага перакладу з украінскім арыгіналам дае магчымасць выявіць розныя праявы ўкраінскага ўплыву на беларускі пераклад.

У працэсе перакладу паміж блізкароднаснымі мовамі перакладчык параўнальна менш залежыць ад фанетыкі арыгіналу, трохі больш – ад граматыкі, і ў найбольшай ступені – ад лексічных і стылістычных асаблівасцей мовы арыгіналу [4, с. 66]. У залежнасці ад характару лексічных адпаведнікаў у працэсе аналізу вылучаюцца наступныя спецыфічныя праблемы перакладу з блізкароднасных моў: іншамовнае запазычанне, лексічны перанос, канстантныя адпаведнікі і аказіяльныя (кантэкстуальныя) адпаведнікі [4, с. 66–91].

У беларускім перакладзе твора А. Галаўко назіраецца шырокае выкарыстанне лексічнага пераносу, канстантных і аказіяльных адпаведнікаў.

1. Лексічны пераносам з'яўляецца «захаванне ў перакладзе лексем арыгінала ў іх першапачатковым або трохі адаптаваным выглядзе» [4, с. 71]. Лексічны перанос – гэта ўсеагульная асаблівасць перакладу з блізкіх моў [4, с. 72], ніжэй падаюцца асобныя прыклады з гэтай сферы, важныя ў кантэксце перакладу канкрэтнага твора з канкрэтнай мовы ў канкрэтны час.

Канкрэтныя перакладчыцкія рашэнні з выкарыстаннем лексічнага пераносу могуць мець як становішча-нейтральныя вынікі (калі адэкватна перадаецца сэнс і стылістыка арыгінала), так і адмоўныя (калі сэнс міжволі скажаецца або парушаюцца стылістычныя нормы).

а) лексічны перанос са становішча-нейтральным вынікам: **обережно** 'асцярожна, патроху' – **аберажна**: *хліба вкусяць обережно* – *аберажна кусалі хлеб*; **обличчя** 'твар' – **аблічча**: *і на абліччі біль у нього* – *з болей на абліччы адхіліўся Давыд*; **остовніти** 'аслупянець' – **аслупець**: *І остовнів* – *Аслупеў*; **виткнути** *перан.* 'паказацца

уявіцца’ – **выткнуцца**: *батько тоді був виткнувся з-за листа – нібы жывы быў выткнуўся з-за ліста бацька; задумано* прысл. ‘задумліва’ – **задумана**: *мовила задумано... по паузі задумано – задумана сказала... счакаўшы, задумана; килим ‘дыван’ – кілім*: *від стіни килим і черевичок голубий, із жовтим, гарусний, – Лізіна робота – На сцяне кілім і чаравічак з блакітным і жоўтым колерам – работы Лізы; комунічэський ‘камуністычны’ – камунічаскі: *З землею у них теж та політика, комунічэська – З зямлёю ў іх такая ж палітыка, камунічаская; комнезам ‘камбед’ (ад комітет незаможных селян) – бел. камнезам*: *Паровий млин оце артіль в комнезаму одвоювала – Паравы млын ад камнезаму арцель адваявала; сільрада ‘сельсавет’ (ад сільска рада) – бел. сельрада*: *за столом секретар сільрады сидів – за сталом сядзеў сакратар сельрады.**

У некаторых выпадках (*задумана*) ўкраінска-беларускія лексічныя пераносы пастаўлялі ў беларускую мову матэрыял, прыдатны для яго выкарыстання ў сітуацыях, звязанымі з перакладам рускіх дзеепрыметнікаў. Так, форма *задуманы* магла выкарыстоўвацца не толькі як сінонім для *задумлівы*, але і як адпаведнік руск. *задумавшийся*.

У выпадку з выкарыстаннем лексемы *камнезам* запазычанне невядомага беларускаму чытачу складанаскароцанага слова трэба трактаваць як станоўча-нейтральнае па сваіх выніках, паколькі слова было патлумачана ў спецыяльнай глосе.

У асобных выпадках лексічны перанос дзейнічае ў больш шырокім кантэксце, чым дзве, украінская і беларуская, мовы. Ва ўкраінскім арыгінале часам сустракаюцца рускія словы – **розстройство** ‘кепскі настрой’ (у выразе *бути в розстройстві*), **опреділённо** – пры спасылцы на персанажаў, якія часткова карысталіся рускай мовай. Гэтыя словы ўжыты ў творы ў тым ліку для моўнай характарыстыкі герояў: – *Та що думаю? Не розкасіруємо – біда буде. – Определённо! – А што думаю? Не раскасіруем – бяда будзе. – Апрадзялённа.* У беларускім перакладзе спасылка на моўную характарыстыку герояў часам падкрэсліваецца праз выкарыстанне «адчужальнага» двукосся: *Чи, може, що був у розстройстві – Ці можна быў крыху «у расстройстве»?*

б) лексічны перанос з адмоўным вынікам:

гвоздочок ‘цвічок’ – **гвоздік**: *дістала на гвоздочку під полицею сито – дастала з гвоздіка пад паліцаю сіта.* Тут канстатуем парушэнне правілаў культуры маўлення.

землемір ‘каморнік’ – **землемер**: *вишлють землеміра – вишлюць зямлямераў.* У беларускай мове добра замацаваным у гэтым значэнні было слова *каморнік*, канстатуем парушэнне правілаў культуры маўлення.

КК ‘кантрольная камісія’ – **КК**: *перекривляючи, мабуть, когось із КК – перакрыўляў нейкага з КК.* Абрэвіатура ў перакладзе не растлумачана, таму можа быць незразумелай для чытача.

КНС ‘камбед’ (ад *комітет незаможных селян*) – **КНС**: *А хто в артілі: Матюха, голова КНС, Гнида, Книш – А хто ў арцелі: Мацюха, старшыня КНС, Гніда, Кныш; кенесе ‘камбед’ (ад першых літар выразу комітет незаможных селян) – кенесе*: *А що вже в кенесе, так іменно двадцять пудів, і то ще – «слава богу» – а што ўжо ў кенесе, сапраўды дваццаць, і то яшчэ дзякаваць богу.* Абрэвіатуры *КНС* і *кенесе* (дакладней мела б быць *кэнэсэ*) у перакладзе не растлумачаны.

сила прысл. ‘многа, шмат’ – бел. **сіла**: *Та ж вас сила з сіл – Але ж сіла ў вёсках.* У перакладзе перанесенае слова *сіла* ўжыта, відаць, не ў тым значэнні, у якім яно ўжыта ў арыгінале. Лепш было б: *Але ж вас шмат (многа) ў вёсках.*

стріхатий ‘з вялікай, шырокай страхой’ – **страхаты**: *І хати за тинами розваленими, як і тоді, – бідні, стріхаті і мовчазні – А хаты за плотам розваленым, як і тады, убогія, страхатыя, маўклівія.* Праўдападобна, беларускі чытач суадносіў бы наватвор *страхаты* з лексмай *страх*, а не *страха*.

челядня ‘людская’ – **чалядная хатка** ‘хатка, у якой жыве чаляднік’: *біліла хата, «челядня», жовтів невеличкий ожеред соломи – бялелі чалядныя хаткі, жаўцеў невялікі стог саломы.* Насуперак таму, што ў дадзеным выпадку назіраем спробу выкарыстаць лексічны перанос, далейшая перакладчыцкая трансфармацыя назоўніка ў прыметнік дала адмоўныя вынікі, паколькі *чалядня* – гэта (толькі адзін) прызначаны для слуг будынак на тэрыторыі маёнтка. З перакладу вынікае, што такіх будынкаў некалькі, і іх прызначэнне іншае.

2. Канстантныя адпаведнікі «ўзнікаюць дзякуючы сваёй прадказальнасці, абумоўленай тым, што яны засноўваюцца ў суадносных мовах на замацаваных моўнай традыцыяй лексічных значэннях слоў агульнанароднай мовы» [5, с. 71; цыт. паводле: 4,

с. 79]. Приклади падобнага роду, добра вядомыя перакладазнаўцам, тут не прыводзяцца і не разбіраюцца.

3. Аказіянальныя (кантэкстуальныя) адпаведнікі «абумоўліваюцца перш за ўсё мастацкім стылем арыгінальнага твора, які перакладчык імкнецца перадаць, а таксама асаблівасцямі мовы перакладу і творчай асобай перакладчыка» [5, с. 72; цыт. паводле: 4, с. 85]. Акурат на гэтым узроўні, сцвярджаецца, прадстаўляюцца найбольшыя магчымасці для раскрыцця творчых здольнасцей перакладчыка, выяўлення яго пазамоўных ведаў, ступені валодання багаццямі роднай мовы [4, с. 85]. Доля аказіянальных адпаведнікаў, звычайна невысокая, можа істотна павялічвацца ў выпадках, калі ў пераклад уцягнуты мовы, фарміраванне нормаў якіх не завершана. Акурат гэта можна сказаць пра стан тагачаснай беларускай літаратурнай мовы і, трохі ў меншай ступені, украінскай. Канкрэтныя перакладчыцкія рашэнні з выкарыстаннем аказіянальных адпаведнікаў могуць мець як станоўча-нейтральныя вынікі (калі адэкватна перадаецца сэнс і стылістыка арыгіналу), так і адмоўныя (калі сэнс несвядома скажаецца або парушаюцца стылістычныя нормы).

а) аказіянальныя адпаведнікі са станоўча-нейтральным вынікам: **кучугура** ‘куча, гара’ – **гура**: на станцыі цілі кучугуры навалена іх – на станцыі цэлыя гуры навалена іх; параўн.: кучугуры пшеницы насипаліся б – вялізарныя кучы пшаніцы насыпаліся б; **ляпнуці** (у выразе **вухамі ляпнуці**) – **целяпнуць**: Можа таку свиню падкласти, що тільки вухами ляпнемо – Можа такую свинню падлажыць, што толькі вушамі цяляпнем; **навкідь** – **упоускі**: кілком, мабуть, навкідь у ворота – мусіць на упоускі калом нехта ў вароты; **налигач** ‘вяроўка, якую прывязваюць да рог жывёлы’ – **злыгач**: він узяв воли за налигач – ён узяўся за злыгач; **обліг** ‘аблога’ – **цаліна**: Виліз із борозни на обліг – вылез з баразны на цаліну [памылкова надрукавана на цапліну]... за ріллямі, за облогами в балці хутір визирав – за раллєю, цаліною, па-над ровам выглядаў з зялёным дахам хутар; **розчути** ‘пачуць’ – **расслухаць**: Не гукнула, а тихо, Давид і не розчув навіть – Не гукнула, а ціха, – Давид і не расслухаў; **спалахнуці** ‘палыхнуць’ – **запалымець**: І враз з усіх кінців спалахнуло: сарай, конюшні – І ўраз з усіх канцоў запалымела: хлявы, стайні; **стілець** ‘зэдлік’ – **столак**: сів на стілець Матюха – сеў на столак; **тіпальниця** ‘трапальшчыца’ – **трэля**: І як затрахкотіли знов обидві терниці, прихилились обое, Зінька й він, до битки і заговорили пошепки, скося дивлячись на тіпальницю – прыхіліліся і ён, і Зінка да трапашкі, і, паглядаючы ў бок на трэляў, ён пачаў; **тим** злучн. ‘таму’ – **загэтым**: Тим же ти й куриш куповане – Загэтым і куриш так, куплёнае.

б) аказіянальныя адпаведнікі з адмоўным вынікам:

балка ‘яр’ – **роў**: В Рокитному, як в’їхали в глибоку балку, трохи затих гуркіт коліс – У Ракітнім, як уехалі ў глыбокі роў, калёсы не так грукалі. Перакладчык, праўдападобна, не справіўся з перакладам слова балка, у перакладзе назіраем няўдалы эквівалент роў.

далина ‘даль, далеч, далечыня’ – **даліна**; **вдаліні** ‘удалечы’ – **у даліне**: А в очі степ долиною дивиться, хоче спитати, та – німий... – А ў вочы стэп далінаю ўглядаецца, хоча запытаць, але ж нямы [правільным перакладам было б: далеччу/даллю ўглядаецца]. Вдаліні у вибалку руде село... – У даліне шэрая вёска [правільным перакладам было б: Удалечы]... Вдаліні манячили хутори – У даліне віднеліся хутары [правільным перакладам было б: Удалечы віднеліся]. Заснаваная на знешнім падабенстве этымалагічна няроднасных слоў, такая памылка зроблена некалькі разоў, але не заўсёды, напрыклад: дивлюсь у даліну твою – ўглядаешся ў далычынь тваю.

одоробло ‘вялікі грувасткі прадмет, нязграбны чалавек’ – **грамак**: Тягнирядно стояв із своїм костуром, до стіни прихилившись, неподалеку від Гниди, здоровенне, як не до стелі, одоробло. – Здаравенным, амаль да столі грамаком, стаяў ля сцяны, побач з Гнідам, Цягнірядно. Слова-наватвор грамак магло быць незразумелым чытачу.

строк (у выразе **бути в строку**) ‘наймы’ – **адсрочка**: Три осені був у строку саме під війну германську – Тры восені меў адсрочку пад час вайны нямецкай. Правільным перакладам было б: быў у наймах перад нямецкай вайной.

трясовина ‘дрыгва, багна’ – **трясяніна**: А вже нас, так іменно, як трясовина, злидні засмоктують – ужо на яе так бывае: як трясяніна, дык беднасць так і смоча. Правільна ў гэтым кантэксте было б: як дрыгва, як багна.

яр ‘яр’ – **роў**: в оцім лісі по ярах вони жили лісовиками – у гэтым лесе на равах яны жылі лесавікамі. Осінній ліс, і іх багато було в ярах, простуджених і хворих, округ огнищ – Асенні лес, і іх шмат было ў равах, прастуджаних і хворых вакол агню. У гэтых выпадках назіраецца эфект «адштурхоўвання» ад украінскай мовы. Перакладчык,

праўдападобна, неабгрунтавана лічыў, што ў беларускай мове няма слова *яр*, таму ў перакладзе некалькі разоў назіраем яго няўдалую замену словам *роў*.

4. Аспект гісторыі беларускай літаратурнай мовы. У напісаных гісторыях беларускай літаратурнай мовы мастацкія пераклады звычайна не аналізуюцца, аднак у акадэмічнай гісторыі беларускай літаратурнай мовы 1968 года згадваюцца два пераклады 1931 г. рускай літаратуры: кніга І. Чыбісава «Аповесць аб “Стралку”» і «Нудная гісторыя і іншыя апавяданні» А. Чэхава [6, с. 244]. Згодна з агульным крытычным пафасам у дачыненні да мовы мастацкіх твораў канца 1920-х – пачатку 1930-х гг., гэтыя пераклады разглядаліся ў сувязі з нібыта ўласцівай ў той час тэндэнцыяй да «сляпога калькавання». Канкрэтна ў дадзеных перакладах крытыкавалася выкарыстанне слоў *абгаварыць* ‘абмеркаваць’, *бачліва* ‘уважліва’, *выведка*, *жартаслоўе* ‘каламбур’, *машастовы*, *мыйніца*, *наўсторч*, *ненавідны* ‘ненавісны’, *пісоўны*, *хаўрусаваць* і інш. – якія былі зусім звычайнымі для мовы пачатку 1930-х гг., аднак пазней сталі ўспрымацца іначай. Што датычыць мовы перакладу рамана А. Галаўко, то, відаць, з прычыны наяўнасці ў арыгінале шматлікай бытавой лексікі і, адначасова, адсутнасці шырокага слоя культурнай лексікі (якая ў выпадку грамадскіх перамен звычайна першай зазнае змены) лексіка перакладу ў значнай ступені не састарэла і па сённяшні дзень. Пошукі перакладных адпаведнікаў у шэрагу выпадкаў далі ў выніку ўжыванне ў перакладзе слоў, якія былі нячастымі ў мове тагачаснай беларускай літаратуры або і зусім не выкарыстоўваліся ў ёй, акрамя некаторых ужо названых вышэй: *абясплодзіцца*, *вальцы* ‘мука лепшай якасці, атрыманая ў выніку работы мукамольнай машыны з выкарыстаннем цыліндраў (вальцаў)’, *гайдамака*, *галгацець* ‘галгатаць’, *здарожыцца*, *кісліца* ‘яблык ад яблыні-дзічкі’, *мацярычыніць* ‘мацерна лаяцца’, *нацягненасць* ‘нацягнутасць’, *незможніцкі*, *перапынка* (жан. род), *перасолка* ‘трама’, *плітка* ‘п্লоскі кавалак гною змешаны з саломай’, *раскасіраваць* ‘ліквідаваць’, *самасудчык* і інш.

Заклучэнне. У перакладзе твора А. Галаўко назіраюцца шматлікія выпадкі ўплыву ўкраінскай мовы на мову беларускага перакладу, але ў большасці выпадкаў гэты ўплыў быў абумоўлены спецыфічнымі праблемамі перакладу з блізкароднаснай мовы і не ўсведамляўся чытачом без звароту да арыгінальнага тэксту. У працэсе перакладу перакладчык неаднойчы карыстаўся прыёмам лексічнага пераносу, часта выкарыстоўваў аказіянальныя адпаведнікі. Звычайна прымаліся станоўчыя перакладчыцкія рашэнні, але ў асобных выпадках перакладчык недасканала ведаў асаблівасці ўкраінскай мовы, што прыводзіла да тых або іншых парушэнняў. У цэлым, аднак, пераклад быў выкананы кваліфікавана; у моўных адносінах пераклад твора ў значнай ступені не састарэў да сённяшняга часу.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Галаўко А. Бур’ян. Мінск : Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1930.
2. Головки А. Бур’ян // А. Головки. Твори в двух томах. Том. 1. Київ : Наукова думка, 1986. С. 122–279.
3. Шынклер Хв. А. Головки. Бур’ян. Аповесць. Пераклад з украінскае мовы. БДВ. Менск, 1929 // Маладняк. 1930. № 8–9. С. 144.
4. Рагойша В. П. Проблемы перевода с близкородственных языков. Белорусско-русско-украинский поэтический взаимоперевод. Минск : Издательство БГУ, 1980.
5. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. Москва : Издательство Московского университета, 1978.
6. Крамко І. І., Юрэвіч А. К., Яновіч А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы, II. Мінск : Навука і тэхніка, 1968.